

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

(GEMDER)

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 3, Cilt: 3, Sayı:2

Aralık-2022

MAKALE BİLGİLERİ

Arap Gramerinin Şiirle İstishâdında Şairlerin Medenî-Bedevî Ayrımı ve Bölgeleri

The Madani-Bedouin Distinction of Poets and Their Regions in the
Istishad of Arabic Grammar with Poetry

Bu çalışma, 2022 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Mustafa KAYA danışmanlığında tamamladığımız *Arap Gramerinin Şiirle İstishâdı (II-IV/VIII-X. Asırlar)* başlıklı doktora tezi esas alınarak üretilmiştir.

YAZAR

Mehmet Emin EFE

Dr. Batman Üniv. İslami İlimler Fakültesi

memin.efe@batman.edu.tr

Orcid: [0000-0002-6127-8765](https://orcid.org/0000-0002-6127-8765)

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 25.10.2022

Makale Kabul Tarihi: 04.11.2022

Sayfa Aralığı: 245-278

Öz: Arap gramerini temellendirme çalışmalarında dil âlimleri, istişhâd yöntemini etkin bir şekilde kullanmışlardır. Doğruluğundan emin olunan bir Arap sözünün gramer kuralı için şahit olarak kullanılmasından ibaret olan istişhâdda şiir, şahit olarak en fazla kullanılan unsur olmuştur. Şiiri ile istişhâd edilecek şairlerin tespiti için fesâhat ölçü alınarak şairler, belirli ölçütlere göre tasnif edilmiştir. Şairlerin medenî-bedevî durumu ve yaşadığı bölgeler de istişhâd açısından yapılan tasnifler arasındadır. Şehirlerde yaşayanların yabancılarla daha fazla irtibat halinde olmaları neticesinde dil hataları, şehirlerde daha çok yayılmıştır. Bu nedenle şehirlerde yaşayan şairlerden istişhâd edilemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca Arabistan yarımadası genel kabul edilen görüşe göre Hicaz, Necid, Tihâme, Aruz ve Yemen olmak üzere beş bölgeye ayrılmıştır. Arabistan yarımadasının bu beş bölgesi, yabancı etkisine maruz kalma açısından değerlendirilmiş ve buna binaen istişhâd sınırları çizilmiştir. Bu çalışmada belirlenen örneklem gramer eserlerindeki gerçekleşen istişhâd, teorideki medenî-hadarî durumu ve çizilen bölgesel istişhâd sınırları ile karşılaştırılmıştır. Mezkûr konuya, istişhâd ile ilgili çalışmalarda değinilmiş olsa da konunun, ayrı bir çalışma olarak ele alındığına şahit olunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: İstişhâd, Medenî, Bedevî, Şairlerin Bölgeleri, Arap Şiiri, Arap Grameri.

Abstract: Linguists have used the istishhad method effectively in their studies of grounding Arabic grammar. Poetry has been the most used element as a witness in istishhad, which consists of using an Arabic word that is sure of its correctness as a witness for a grammatical rule. In order to determine the poets to be istishhad with their poetry, the poets were classified according to certain criteria by taking the measure of fluency. The marital-bedouin status of the poets and the regions where they lived are also among the classifications made in terms of istishhad. It has been stated that poets living in cities and on the fringes of the Arabian peninsula cannot be istishhad because they are exposed to foreign influence. In this study, the actual istishhad in the sample grammatical works were compared with the marital-hadari status in the theory and the regional istishhad boundaries drawn. Although the aforementioned subject has been mentioned in studies on istishhad, it has not been witnessed that the subject has been handled as a separate study.

Keywords: Istishhad, Madani, Bedouin, Regions of Poets, Arabic Poetry, Arabic Grammar.

Giriş

Câhiliye döneminde Araplar, Arabistan yarımadasında doğal ortamda nesilden nesile aktardıkları dillerini, gramer kurallarına uygun bir şekilde kullanarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Gramer kurallarının ismini öğrenme ve gramer kurallarını kayıt altına alma ihtiyacı hissetmeden gündelik hayatlarına devam ediyorlardı. Doğal bir şekilde yabancı etkisine karşı korunaklı olan Arabistan yarımadasının iç tarafında, Arap diline zarar verecek bir etken bulunmamaktaydı. Arabistan yarımadasının kenar kısımlarında ise yabancı etkisiyle dilde meydana gelen değişiklik,¹ bölgede yaşayan Araplar için dil çalışmalarını tetikleyecek bir sebep arz edecek düzeyde değildi. Binaenaleyh günümüze kadar câhiliye döneminde kayda geçirilmiş bir gramer çalışması yapıldığına dair bir bilgi veya bulguya henüz rastlanmamıştır.²

İslâm dini ile tanışması neticesinde Arabistan yarımadası, dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak büyük bir hareketliliğe tanık olmuştur. Şüphesiz Arap Dili, bu hareketlilikten en fazla nasibini alan olgulardan birisi olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamberin dili olan Arapça, sadece Arap toplumu için değil, bütün Müslümanlar için önemli hale gelmiştir. Bu nedenle, fikhî hükümlerden ahlakî hükümlere kadar dinin bütün emir ve yasaklarının kaynağı olan Kur'an ve hadisin doğru anlaşılması faktörü, Arap gramerinin tespiti ve temellendirilmesinde önemli bir etken haline gelmiştir.

İslâmî dönemde Arap gramerine yönelik çalışmaların, toplumda dil hatalarının yayılmaya başlaması üzerine erken devirde başladığı bilinmektedir. Dağınık çalışmalar ve adlarını sonradan öğ-

¹ Ebû Naşr Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf* (Beyrut: Dârü'l-Meşrîk, 1986), 147.

² Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm* (Dârü's-Sâkî, 2001), 1/44.

rendiğimiz eserler neticesinde hicrî ikinci asırda Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ı ile Arap gramerinin sistemli bir hale geldiği anlaşılmaktadır. Basra ve Kûfe dil mekteplerinin bu alanda yarışları ve daha sonra onlara Bağdat ekolünün de eklenmesi ile gramer konularının dördüncü hicrî asrın sonunda tamamlandığı kabul edilmektedir.

Bu çalışmada hicrî dördüncü asrın sonuna kadarki zaman zarfında yazılmış gramer çalışmaları esas alınmıştır. Bu bağlamda şiir ile istişhâda çokça yer vermiş, orijinalliğini muhafaza eden ve ulaştırılması kolay olan şu eserler istişhâd için örneklem olarak seçilmiştir: Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791): *el-Cümel fi'n-Naḥv*, Sîbeveyhi Ebû Bişr Amr b. Osman (ö. 180/796): *el-Kitâb*, Müberred Ebû Abbas Muhammed b. Yezîd (ö. 286/900): *el-Mukteḍab*, İbn Serrâc Ebû Bekir Muhammed b. es-Serî (ö. 316/929): *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, Zeccâcî Ebû Kâsım Abdurrahman (ö. 337/949): *el-Cümelü'l-Kübrâ*. Çalışmada, şiir bağlamında mezkûr eserlerdeki istişhâd, teorideki istişhâd sınırları ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

1. Arap Şiiri

Şiir, gayesine matuf olarak söylenen³ ve kendisi için çizilen formatı aşmayan⁴ vezinli ve kafiyeli söz⁵ veya tabiatın hayal ile tasvir edilip kelimelerle ifadeye dökülmesi⁶ şeklinde tarif edilmektedir. Arap şiirinin başlangıcı konusunda net bir bilgiye sahip olmasak da câhiliye döneminde muallakalar seviyesinde üstün bir edebi olgunluğa ulaşması, geçmişinin eskilere dayandığını göstermektedir. Şiirin, İslâm öncesi dönemde Arabistan'da sanatsal,

³ Seyyid Şerîf Cürçânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 127.

⁴ el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn* (Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 1/251.

⁵ Ebû'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dârü Şâdir, 1993), 4/410.

⁶ Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye* (Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Seḳâfe, 2012), 1/65.

dinî ve siyasi alanlarda aktif bir şekilde kullanıldığı ve yaşamın ayrılmaz bir unsuru haline geldiği bilinmektedir. Tamamı olmasa da çok miktarda şiirin asırlarca sözlü olarak nakledilmesi, onun toplum nazarındaki önemini ortaya koymaktadır.⁷

İslâmî dönem ile birlikte Arap şiiri, ilmî çalışmalarda aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. İlk başlarda Kur'an'ın garîb kelimelerinin anlamlarını tespit için müracaat edilen şiir,⁸ daha sonraları gramerin temellendirilmesinden,⁹ coğrafya ve tarih eserlerine kadar birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰

2. İstişhâd

Ş-h-d شهد kökünden, istif'âl kalıbında masdar¹¹ olan istişhâd, "Şahit getirmek, şahit göstermek" anlamında, bir kelimenin filolojik kullanımının doğruluğunu ispatlamak maksadıyla, fasih olduğu kabul edilmiş şiir veya nesir parçalarını söz konusu kullanım için örnek göstermektir.¹²

Dil çalışmalarında istişhâdın İslâm'ın ilk dönemlerinde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. İstişhâdın, ilk başlarda "şiir ile istişhâd" şeklinde Kur'an kelimelerinin anlamlarını açıklamak için kullanıldığı bilinmektedir.¹³ İbn Abbas'ın, Kur'an kelimelerinin anlamlarını araştırırken şiir ile istişhâda başvurduğu

⁷ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay., 1973), 9.

⁸ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân* (Mısır: Dârü'l-Mıṣrıyye, ts.), 1/4; Ma'mer b. Müsennâ Ebû Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1961), 1/20; Ebû Abdillâh Hâris b. Esed Muhâsibî, *Fehmü'l-Kur'ân ve Me'ânîhî* (Beyrut: Dârü'l-Kindî, 1398), 490.

⁹ Ebû Bişr Amr b. Osman Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988).

¹⁰ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 450.

¹¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 3/398; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/239 vd.

¹² İsmail Durmuş, "İstişhâd", *DİA* 23 (2001), 397.

¹³ Durmuş, "İstişhâd", 397.

ve Müslümanları istiṣhâda yönlendirdiği bilinmektedir.¹⁴ İbn Enbârî (ö. 328/940), sahabe ve tabiinin, Kur'an'ın garîb ve müşkil kelimeleri konusunda şiirle istiṣhâd ettiğine dair çok rivayet bulunduğundan bahsetmektedir.¹⁵

Kur'an kelimelerini şiir ile istiṣhâd ederek izah etme akımı neticesinde Garîbü'l-Kur'ân ve Müşkilü'l-Kur'ân türü sözlük çalışmaları ortaya çıkmıştır.¹⁶ Kur'an ve hadisin garîb ve müşkiline, şiirler ile şahit getirme şeklinde başlayan bu istiṣhâd yöntemi, özellikle Arapça sözlüklerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamış ve gramer çalışmalarına da örneklik teşkil etmiştir.

3. Arap Gramerinde Şiir İle İstiṣhâd Açısından Medenî-Bedevî Ayrımı

Gramer âlimleri, şiirle istiṣhâd için Arap yarımadasının iç kesimlerini mekânsal açıdan değil, buralarda yaşayan şairlerin hadârî veya bedevî olmaları açısından değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda şairleri değerlendiren âlimlerin görüşlerine baktığımızda medenî kavramından, şehir, yerleşim yeri veya Arapça dışında bir dil konuşan kişilerin uğrak yerleri olan merkezlerde yaşayan şairlerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bedevî kavramından ise şehir ve yerleşik hayata uzak bölgelerde yaşayanlar yani göçebe hayatı süren veya küçük yerleşim yerlerinde yaşayıp yabancı etkisi altında kalmamış, dillerinin orijinalliğini muhafaza eden ve kırsal kesimde yaşamını sürdürenlerin kastedildiği anlaşılmaktadır. İ-

¹⁴Ebû Abdillâh Bedrüddîn Zerkeşî, *el-Bürhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957), 1/294; Ebû'l-Faḍl Celâlüddîn Süyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* (el-Hey'etü'l-Mıṣriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1974), 2/67.

¹⁵Ebû Bekir İbn Enbârî, *Kitâbü İdâhi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ* (Dimaşq: Maṭbû'âtü Mecme'i'l-Lüḡati'l-Arabiyye, 1971), 1/100.

¹⁶Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 15/338; Ebû Ali el-Hasenel-Ḳayrevânî İbn Reşîk, *el-'Umde fi Meḥâsinî-Şi'ri ve Âdâbih* (Dârü'l-Cil, 1981), 1/288.

tişhâd için belirlenen zaman sınırları içerisinde bedevî şairlerin şiirleri ile istişhâd edilirken, medenî şairlerin şiirlerinin ise daha çok üçüncü tabaka olan İslâmiyyûn dönemi ile birlikte istişhâda uygunluğunun tartışıldığı görülmektedir. Fârâbî, bu konuda “Medenî şairlerin şiiri ile hiç istişhâd edilmemiştir.” diyerek net görüş belirtmiştir.¹⁷

Erken devirde özellikle hadarda yayılmaya başlayan lahn nedeniyle Emevî sultanlarının bile, çocuklarını fasih Arapça öğrenmeleri için bâdiyeye gönderdikleri bilinmektedir. Çocukluğunu bâdiyede geçirmeyen sultanların ise Arapça konuşurken lahn yaptıkları ile alakalı rivayetler çoktur.¹⁸

İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş* adlı eserinde bâdiyeden istişhâd edilip hadardan istişhâd edilmemesini şu şekilde anlatmıştır: “*Hadarîlerden şahit alınmamasının sebebi, dillerinde meydana gelen bozulmadan dolağıdır. Şayet hadarîlerin dillerinin bozulmadığı ve fesâhatlerini korudukları anlaşılırsa bedevîler gibi onlardan da istişhâd edilmesi gerekir. Aynı şekilde bedevîlerin dilinde hadarîlerin dilindeki gibi bir bozulma meydana gelse o zaman da onlardan istişhâdı terk etmek gerekir. Çağımızda da durum böyledir.*”¹⁹ Ebû Amr b. Âlâ da, Haccâc’ın çok fasih bir hadarî olduğunu, ancak buna rağmen lahn yaptığını ifade ederek şehir hayatının, dilin üzerindeki olumsuz etkisini vurguladığı görülmektedir.²⁰ Yine Ebû Amr b. Âlâ’nın “*Ru’be b. Accâc* (ö. 145/762)

¹⁷ Fârâbî, *Kitâbü’l-Ḥurûf*, 47.

¹⁸ Ebû Amr Şihâbuddîn İbn Abdırabbih, *el-İkdu’l-Ferîd* (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1984), 2/308.

¹⁹ Ebû’l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş* (el-Hey’etü’l-Mışriyyetü’l-Âmmetü li’l-Kütüb, ts.), 2/7.

²⁰ Ebû Osmân Amr b. Baḥr Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn* (Beyrut: Dârü ve Mektebetü’l-Hilâl, 2002), 1/149.

ile Ferezdak dışında şehre inip de dili değişmeyen bedevî görmedim." dediği rivayet edilir.²¹

Dil âlimleri, şehir hayatının dil üzerindeki olumsuz etkisini gördüklerinden dolayı şairin, şehirde uzun süre bulunduğuna dair bir alamet gördüklerinde ondan istişhâd etmedikleri aktarılmaktadır. Hatta okuma yazma bilenlerin şiirlerini şahit olarak kabul etmedikleri gibi, onların şiir rivayet etmelerini dahi reddettikleri ifade edilmektedir. Âlimlere göre okuma yazma bilmek, şehirde bulunmuş olmanın bir göstergesidir ve şehirde yaşamak dilin bozulma ihtimalini doğurmaktadır. Gramer âlimleri için dilin bozulduğunu îmâ ettirecek en ufak bir delil, şiiri ve sözü şahit olarak kabul etmemek açısından yeterli görülmekteydi. Bu durumu da garipsememek gerektiğine inanıyoruz. Zira onlar için materyal yani şahit sıkıntısı yoktu. Hem eski Arap şiiri çokça bulunmaktaydı hem de hicrî ikinci asrın ortalarına kadar dillerinin fesâhatini korumuş, bedevî hayatı süren Araplar vardı. Bu nedenle hadarî şairlerden istişhâd edilmemesi durumunda gramer kurallarının şahitsiz kalacağı gibi bir endişe taşımıyorlardı.

Dil âlimlerinin medenî-bedevî ayrımı konusundaki net tavırlarına rağmen medenî olduğu ve dilinin bozulduğu iddia edilen birçok şairin şiiri ile istişhâd edilmiştir. Zira dil âlimleri, sosyal ve coğrafi şartlar nedeniyle şairlerin yer değiştirmelerinden ötürü, şairin medenî mi yoksa bedevî mi kabul edilmesi gerektiği konusunda genelde aynı görüşte olmamışlardır. Medenî olması nedeni ile dilinin bozulduğu iddia edilen bazı şairler şunlardır:

Ebû Duâd el-ÿyâdî'nin Necid bölgesine ait olmayan kelimeler kullanması nedeniyle şiiri ile istişhâd edilmediği ifade edilmiştir.²²

²¹Abdulkadir Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-'Arab* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 2/220.

Dördüncü yüzyılın sonuna kadarki zaman zarfında ele aldığımız eserlerde sadece bir beyti ile istîşhâd edildiği görülmüştür.²³ Şairin isminin belirtilmesi, her ne kadar bilinçli bir tercih olduğunu gösterse de sadece bir beyti ile istîşhâd edilmesi, onun hakkındaki eleştirilerin yerinde olduğu ve bu istîşhâdın bir istisna olarak kabul edilmesi gerektiği kanısını doğurmaktadır.

Adî b. Zeyd el-İbâdî'nin Hîre' de ve merkezî yerleşim yerlerinde yaşadığı, dilinin bozulduğu ve kendisine çok hata isnat edildiği ifade edilir. Ayrıca Adî'nin, Hîre'ye kralları ziyarete gelen heyetleri dinleyip onlardan öğrendiği kelimeleri şiirlerinde kullandığı,²⁴ lafızlarının Necid bölgesine ait olmadığı ve bu nedenle şiirlerinin kabul edilmediği de aktarılmaktadır.²⁵ Ancak hakkında yapılan bu eleştiriler âlimler tarafından kabul edilmemiş olacaktır ki şairin çok sayıda şiiri ile istîşhâd edildiği görülmüştür.²⁶ Neticede bu istîşhâdın bir istisna kabul edilemeyeceği kanısına varılmıştır.

Kümeýt b. Zeyd el-Esedî'nin Şam'ın Nabatîlerinden olduğu,²⁷ Kûfe'de yaşadığı, sonradan nahiv öğrendiği ve şiirinde anlamını bilmediği kelimeler kullandığı ifade edilmiş, bu nedenle şiiri ile istîşhâd edilemeyeceği söylenmiştir.²⁸ Ancak şair hakkındaki

²²Ebû Ubeydillâh Merzûbânî, *el-Müveşşah fî Meâhizi'l-Ulemâ 'Ale's-Şu'arâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 90.

²³Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/66; Ebû Bekir Muhammed b. es-Serî İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 2/70.

²⁴Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 90-91.

²⁵Ebû Hasan Ali b. Abdülaziz Cürçânî, *el-Vesâta Beyne'l-Mütenebbî ve Huşûmih* (Maţba'atü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâüh, ts.), 51.

²⁶el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 1995, 125; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/140, 198, 2/312, 3/74, 113, 4/359; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, 1/125, 2/232; Ebû Kâsım Abdurrahman Zeccâcî, *Ebû Kâsım Abdurrahman, el-Lâmât* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985), 128, 141.

²⁷ Cürçânî, *el-Vesâta Beyne'l-Mütenebbî ve Huşûmih*, 10.

²⁸ Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 228.

olumsuz eleştirilere rağmen istisna kabul edilemeyecek kadar çok sayıda şiiri ile istiṣhâd edildiği görülmüştür.²⁹

Tırimmâh'ın, Kûfe bölgesinde Nabatî dilinden kelime topladığının iddia edildiği ve topladığı bu kelimeleri Arapçalaştırıp şiirinde kullandığı rivayet edilmiştir. Ayrıca Tırimmâh'ın, anlamını bilmediği kelimeler kullandığı ve bu nedenle şiiri ile istiṣhâd edilemeyeceği iddia edilmiştir.³⁰ Ancak incelenen eserlerde çok sayıda şiiri ile istiṣhâd edildiği görülmüştür.³¹

Medenî şairler hakkındaki yorumlara ve onların şiiri ile yapılan istiṣhâda baktığımızda medenî-bedevî ayrımının dil âlimleri arasında net olmadığı anlaşılmaktadır. Zira medenî olma yönü ile eleştirilen Ebû Duâd el-İyâdî hariç ele aldığımız medenî şairlerin şiiri ile istiṣhâd edildiği görülmektedir. Ebû Duâd'ın da medenî olma yönünden ziyade kabile yönü ile istiṣhâd dışında tutulduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır. Zira şairin mensup olduğu İyâd kabilesi, Necid bölgesinin kuzeydoğusunda yabancı etkisi altında yaşamış³² ve istiṣhâd edilmeyen kabileler arasında sayılmıştır.³³

4. Arap Gramerinde Şiir İle İstiṣhâd Açısından Bölgeler

Bu bölümde Arapların yabancı etkisine maruz kalmaları yönüyle Fârâbî ve Süyûtî'nin yaptığı tasnif bağlamında Arabistan

²⁹Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 173; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/276, 114, 123, 2/339, 3/257, 282, 316; Ebû Abbas Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Mukteḍab* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/144, 2/93, 238, 3/356, 4/398; Ebû Kâsim Abdurrahman Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ* (Cezayir: Col Karbonal, 1926), 238.

³⁰Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 244-245.

³¹Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 145, 297; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/201, 3/430, 4/247; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 1/329, 2/408, 3/172, 334.

³²Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dârü Şâdir, 1995), 1/61.

³³Ebû'l-Faql Celâlüddîn Süyûtî, *el-Müzhir fi' Ullûmi'l-Lüḡati ve Envâ'ihâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/67-68.

yarımadası bölgeleri istişhâd açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bölümde bölgeler değerlendirilirken istişhâd edilmeyen kısımlar vurgulanmıştır.

Arap yarımadası, tarihçilerin aktardığına göre Aden/Hint Okyanusu, Cidde/Kızıldeniz, Arap Körfezi/Basra Körfezi, Irak ile Şam'ın dört yönünde uç noktalar olarak kabul edildiği kara parçasıdır.³⁴ Arap yarımadasının bölge sayısı ve sınırları üzerinde tam ittifak bulunmamaktadır. Arap yarımadasını Asmaî, Yemen, Necid, Hicaz ve Tihâme şeklinde dört bölgeye; İbn Hâik el-Hemdânî (ö. 360/971),³⁵ Bekrî (ö. 487/1094)³⁶ ile Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229)³⁷ ise Hicaz, Necid, Tihâme, Aruz ve Yemen şeklinde beş bölgeye ayırmışlardır.³⁸ Biz de İslâm tarihçilerinin İbn Abbas'a dayandırdıkları ve aralarında genel kabul görmüş olan bu son beşli taksimatı esas kabul edeceğiz.³⁹ Söz konusu bölgeler ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Arap gramerinin şiirle istişhâdı bağlamında baktığımızda, Arap yarımadasının erken dönemlerde yabancı etkisine maruz kalmış kenar kısımlarının, baştan itibaren istişhâd sınırları dışında tutul-

³⁴Ebû Ubeyd Abdullah Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'ceme min Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi'* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1982), 1/6; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî el-Edebü'l-Kadîm* (Beyrut: Dârü'l-Cil, ts.), 1/63.

³⁵Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed İbn Hâik el-Hemdânî, *Şıfatü Cezîreti'l-Arab* (Leiden (Hollanda): Matba'atü Berîl, 1884), 47.

³⁶Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'ceme*, 1/7.

³⁷Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/137.

³⁸Halîl Yahya, *el-Arabu Kıble'l-İslâm-Târîhuhum-Luġâtuhum-Âlihethum* (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 10; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî el-Edebü'l-Kadîm*, 1/64; Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", *DİA* 3 (1991), 248-252.

³⁹Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 1/67; Halîl Yahya, *el-Arabu Kıble'l-İslâm-Târîhuhum-Luġâtuhum-Âlihethum*, 10.

duğu ifade edilmiştir.⁴⁰ Arabistan yarımadasının istişhâd sınırı dışında kabul edilen mezkûr bölgeleri şunlardır:⁴¹

- 1- Mısır'a yani Kıptilere yakın olan Kuzeybatı bölgesi,
- 2- şam'a yani Pers ve Roma hâkimiyet alanına yakın olan Kuzey bölgesi,
- 3- Pers ve Hintlilere yakın olan Kuzeydođu, Doğu ve Güneydođu bölgeleri,
- 4- Batıdan Habeşistan'a Doğu'dan da Hintlilere yakın olan Yemen bölgesi,
- 5- Yemenli tüccarların gelip yerleşmelerinden ötürü Tâif'in bazı bölgeleri,
- 6- Dil çalışmalarının başladığı dönemde Hicaz bölgesi.

şimdi yabancı etkisine maruz kalıp kalmaması açasından Arabistan yarımadasının bölgelerini, klasik eserlerde zikredilen, genel kabul görmüş tasnifteki sıralamasını esas alarak teker teker ele alalım.

4.1. Hicaz Bölgesi

Hicaz, Arabistan yarımadasında batısında Kızıldeniz sahilinde uzanan Tihâme bölgesi, doğusunda Necid bölgesi bulunan, kuzeyde de şam'ın sınırından başlayıp, güneyde Yemen'e kadar uzanan bölgedir.⁴² İhtilâflı olmakla beraber Mekke, Medine/Yesrib, Tâif ve Hayber bu bölgenin en önemli yerleşim yerleri arasında kabul edilmektedir.⁴³ Mekke'yi Tihâme'den sayan tarihçiler olduğu gibi, Filistin'i de Hicaz'dan sayanlar vardır.⁴⁴

⁴⁰Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 83; Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/168.

⁴¹Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/167-168.

⁴²Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/218-219.

⁴³Yahya el-Cebbûrî, *eř-ři'ru'l-Câhilî Haşâişuhu ve Funûnuhu* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 15.

⁴⁴Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/219.

Bu bölgenin istişhâdı da önemli ölçüde etkileyen iki özelliğinden Kur'ân-ı Kerîm'de de bahsedilmektedir: Birincisi, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilen⁴⁵ ve kutsallığı hemen hemen bütün Arabistan'da kabul edilen, İslâm'dan önce ve sonra da dinî bir merkez olan, Mekke şehrinde yeryüzünün ilk mabedi Kâbe'nin bulunmasıdır.⁴⁶ Diğeri ise bölgenin en önemli Yemen-Şam ticaret güzergâhını içinde bulundurmasıdır.⁴⁷

Hicaz bölgesi üç kısma ayrılmıştır:

1- Tihâme ile Yemen'den başlayan ve Tâif ile biten güney kısmı ki bu kısım erken devirlerde Habeşistan ile yoğun bir ilişki içindedir. Habeşistan'dan gelen tüccarlar Tâif'in güney bölgelerine kadar uğruyor, hatta oralara yerleşenler de oluyordu.⁴⁸

2- Tâif ve Mekke çizgisinden başlayıp, Medine ve Yenbu'a kadar uzanan orta kesim ki İslâmî dönem ile birlikte yoğun bir şekilde, özellikle hac ibadeti ve Hz. Peygamberi ziyarete gelen Müslümanların akınına uğramıştır.

3- Kuzey kısmı ise Tebuk'ten dönemin Şam sınırına, bugünkü Ürdün sınırına kadar uzanır.⁴⁹ Bölgenin bu kısmı da erken devirlerde hem batıdan doğuya yani Kıptiler ile Sâsânîler arası, hem de Şam'dan orta Hicaz'a ve Yemen'e uzanan ticaret yollarının uğrak yeri olmuştur.

Bölgeye şiir miktarı açısından baktığımızda, Necid bölgesinden sonra ikinci sırada geldiğini görmekteyiz. Arap şiirinin, beşte birinin bu bölgeye ait olduğu aktarılmaktadır.⁵⁰

⁴⁵ Bakara: 2/127.

⁴⁶ Âl-i İmrân: 3/96.

⁴⁷ Kureş: 106/1-4.

⁴⁸ Ebü'l-Fađl Celâlüddîn Süyûtî, *el-İktirâh fi Uşûli'n-Nahv ve Cedelih* (Dımaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 2006), 48.

⁴⁹ Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Hicaz", *DİA* 27 (1998), 432-437.

⁵⁰ Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, 1/79.

Bölgeye genel olarak istişhâd açısından baktığımızda, Kıptîlere ve Şam'a yakın olan kuzey kısmı ile Yemen'e yakın ve Yemenli tüccarların uğrak yeri olan Tâif'in bazı bölgelerinden ilk baştan beri istişhâd kabul edilmediği ifade edilmiştir.⁵¹ Hicaz'ın orta kesimi ise Arapçanın en duru şeklinin konuşulduğu mntıka olmuş, özellikle Kureyş lehçesi, Kur'ân-ı Kerîm ile özdeşleşmiş ve vahiy dili olarak görülmüştür.⁵²

Hicaz bölgesinde yaşayan kabilelerin genelinin Arab-ı musta'ribe olan Adnânîlerden olduğu kabul edilir.⁵³ Bu bölgede yaşayan en çok tanınmış kabileler olarak şunlar zikredilebilir: Kureyş,⁵⁴ Evs ve Hazrec,⁵⁵ Eşca',⁵⁶ Huzâ'a,⁵⁷ Cüheyne,⁵⁸ Benî Süleym,⁵⁹ Hevâzin,⁶⁰ Sakîf,⁶¹ Hüzeyl,⁶² Cüzâm,⁶³ Müzeyne,⁶⁴ Kudâa.⁶⁵

⁵¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 48.

⁵² Ebû Huseyn Ahmed İbn Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Lügati'l-Arabiyyeti ve Mesâlihâ ve Süneni'l-Arabi fi Kelâmihâ*, 1997, 28.

⁵³ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Dârü Hicr, 1997), 3/203; Küçükaşcı, "Hicaz", 435.

⁵⁴ Ali b. Abdullah Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ bi Aşbâri Dâri'l-Muştafâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 1/138.

⁵⁵ Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, 1/138.

⁵⁶ Ömer b. Rıza Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadîse* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 1/29.

⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/79; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/185-186; Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, 1/338-339.

⁵⁸ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, 2/296; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/198, 3/51; Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, 1/216.

⁵⁹ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988), 6/18; Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, 2/543-544.

⁶⁰ Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'ceme*, 1/87; İbn Haldûn, *el-İber*, 2/404; Muhammed Şurrâb, *el-Me'âlimü'l-Esîre fi's-Sünneti ve's-Sîre* (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1411), 40, 140.

⁶¹ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti'l-Arab*, 120; Süyûtî, *el-İktirâh*, 1/48.

⁶² Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, 3/1213.

⁶³ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şifatü Cezîreti'l-Arab*, 129.

⁶⁴ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, 3/1083.

⁶⁵ Casim Avcı, "Kudâa (Benî Kudâa)", *DİA* 26 (2002), 308-309.

Hicaz bölgesinin orta kesiminin istişhâdın en temel kaynağı olarak kabul edildiği bilinmektedir. Buna rağmen söz konusu bölgenin, dinin merkezi olması nedeniyle İslâmî dönem ile birlikte yoğun yabancı etkisine uğraması, buradaki Müslümanların genel olarak dinî işlerle⁶⁶ ve cihâd ile yoğun uğraşmaları⁶⁷ gibi nedenlerle bölgedeki şiir miktarında bir düşüşün yaşandığı ve bunun istişhâda yansıdığı gözlemlenmiştir. Hicaz'ın orta kısmından yapılan istişhâd örneği olarak şu kabile şairleri zikredilebilir:

Kureyş: İbrahim b. Hereme (ö. 176/792),⁶⁸ Ömer b. Ebî Rebîa (ö. 93/711),⁶⁹ Meşkâs el-Âizî,⁷⁰ Âtike bint Zeyd (ö. 40/660),⁷¹ Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)⁷² ve Hâris b. Hâlid (ö. 80/699).⁷³

Evs ve Hazrec: Hassân b. Sâbit el-Ensârî,⁷⁴ Abdullah b. Revâha,⁷⁵ Kays b. el-Ĥatîm,⁷⁶ Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî,⁷⁷ ve Ebû Kays b. Rufâ'a.⁷⁸

Benî Süleym: Abbas b. Mirdâs,⁷⁹ Enes b. Abbas,⁸⁰ Hansâ Ümmü Amr Tûmâdır,⁸¹ ve Ceĥĥâf b. Hakîm es-Sülemî.⁸²

⁶⁶ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime* (Dimaşk: Mektebetü'l-Hidâye, 2004), 2/413.

⁶⁷ Süyûtî, *el-Müzhir*, 2/401.

⁶⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/414.

⁶⁹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naĥv*, 158 vd.; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/18, 124, 164, 281, 282, 283, 311, 2/358, 379, 3/115, 136, 175, 556; Müberred, *el-Mukteĥab*, 2/205 vd.

⁷⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naĥv*, 149; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/147.

⁷¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naĥv*, 160.

⁷² Müberred, *el-Mukteĥab*, 2/200.

⁷³ Müberred, *el-Mukteĥab*, 4/256.

⁷⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/49; Müberred, *el-Mukteĥab*, 4/92; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naĥv*, 1/67; Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 58.

⁷⁵ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 96.

⁷⁶ Müberred, *el-Mukteĥab*, 3/112.

⁷⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naĥv*, 220.

⁷⁸ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naĥv*, 1/298.

⁷⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/57.

⁸⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naĥv*, 3/446.

Yemen tarafından gelen yabancı etkisi altında kalması nedeniyle, Hicaz bölgesinin güney kısmında kalan Tâif ve civarından istîşhâd edilmediği ifade edilirken,⁸³ pratikte bu bölgeye mensup olan Hevâzin ve Sakîf kabilelerinden yaklaşık otuz şairin şiiri ile istîşhâd edildiği görülmüştür. Bu durum, Hicaz bölgesinin bu kısmından yapılan istîşhâdın pek de azımsanmayacak derecede olduğunu göstermektedir.

Örnekleme olarak ele aldığımız eserlerde, Hicaz'ın güney kısmından şu kabile şairleri ile istîşhâd edilmiştir:

Hevâzin ve Sakîf: Ümeyye b. Ebi's-Salt es-Sakafî,⁸⁴ İmâm b. Akram en-Nümeyrî,⁸⁵ Temîm b. Übey b. Muqbil,⁸⁶ Tevbe b. Humeyyir el-Hafâcî,⁸⁷ Hâris b. Kelede es-Sakafî,⁸⁸ Humeyd b. Sevr el-Hilâlî el-Âmirî,⁸⁹ Ebû Hayye en-Nümeyrî (ö. II/VIII. yüzyıl),⁹⁰ Hîdâş b. Züheyr el-Âmirî,⁹¹ Düreyd b. Şimme el-Âmirî,⁹² Râî en-Nümeyrî (ö. 97/716[?]),⁹³ Ahvaş b. Şureyh el-Kilâbî,⁹⁴ Abdülaziz el-Kilâbî,⁹⁵ Abdullah b. Hemmâm es-Selûlî,⁹⁶ Uceyr es-Selûlî,⁹⁷ Fâri'a bint Mua-

⁸¹ Müberred, *el-Mukteḍab*, 3/230.

⁸² Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 253.

⁸³ Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/167-168.

⁸⁴ Müberred, *el-Mukteḍab*, 1/42; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 1/155, 212, 3/55.

⁸⁵ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 91.

⁸⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/134.

⁸⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/200.

⁸⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 175.

⁸⁹ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 234.

⁹⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 1/198.

⁹¹ Müberred, *el-Mukteḍab*, 4/94.

⁹² Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 208.

⁹³ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 286.

⁹⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/238.

⁹⁵ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 3/474.

⁹⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 2/160.

⁹⁷ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 63.

viye b. Kuşeyr,⁹⁸ Kattâl el-Kilâbî,⁹⁹ Kuhayf el-Ukaylî,¹⁰⁰ Kays b. Mu-levvaḥ Mecnûn el-Âmirî,¹⁰¹ Lebîd b. Rebîa el-Âmirî,¹⁰² Leylâ el-Ahyeliyye (ö. 86/705'ten sonra),¹⁰³ Ebû Miḥcen es-Sekafî (ö. 30/650),¹⁰⁴ Müzâḥim el-Ukaylî,¹⁰⁵ Mu'avvid el-Ḥukemâ Muaviye b. Mâlik b. Cafer,¹⁰⁶ Nâbiga el-Ca'dî,¹⁰⁷ Yezîd b. el-Hakem es-Sekafî,¹⁰⁸ Yezîd b. Sa'îḳ el-Kilâbî,¹⁰⁹ Yezîd b. Tasariyye el-Kuşeyrî,¹¹⁰ Cîrân el-Avd Âmir b. Hâris Nümeyrî,¹¹¹ Avf b. el-Ahvaş¹¹² ve Nâhiḍ b. Sevme el-Âmirî.¹¹³

Hicaz'ın kuzey kısmında Kıptî, Rum ve Fârisî etkisi altındaki bölgede yaşayan Kudâa kabilesinin bir kısmının Hıristiyanlığı din olarak benimsemiş olduğu vurgulanmış¹¹⁴ ve özellikle istîşhâd edilmeyen kabileler arasında sayılmıştır.¹¹⁵ Ancak söz konusu kabileden de on iki şair ile istîşhâd edildiği görülmüştür. Bunula birlikte Kuzey Hicaz'da bulunan ve istîşhâd edilmeyen kabileler arasında ismi geçen Cüzâm kabilesinden her hangi bir istîşhâda rastlanmamıştır.

⁹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/505.

⁹⁹ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 353.

¹⁰⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/610.

¹⁰¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/253.

¹⁰² Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 223.

¹⁰³ Müberred, *el-Mukteḍab*, 3/11.

¹⁰⁴ Müberred, *el-Mukteḍab*, 4/289.

¹⁰⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/459.

¹⁰⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/397.

¹⁰⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 79.

¹⁰⁸ Müberred, *el-Mukteḍab*, 1/236.

¹⁰⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/118.

¹¹⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 2/385.

¹¹¹ Müberred, *el-Mukteḍab*, 4/414.

¹¹² Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 200.

¹¹³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 235.

¹¹⁴ Avcı, "Kudâa (Benî Kudâa)", 308-309.

¹¹⁵ Süyûtî, *el-İktirâḥ*, 47.

Örneklem olarak ele aldığımız eserlerde, Hicaz'ın kuzey kısmından şu kabile şairleri ile istişhâd edilmiştir:

Kudâa: A'var b. Berâ el-Kelbî,¹¹⁶ Cerîr ed-Đinnî,¹¹⁷ Cemîl b. Ma'mer el-Uzrî Cemîlü Büseyne,¹¹⁸ Ziyâde b. Zeyd el-Uzrî,¹¹⁹ Amr b. Ammâr en-Nehdî,¹²⁰ Münzir b. Dirhem el-Kelbî,¹²¹ Meysûn bint Beħdel el-Kelbiyye,¹²² Hüdbe b. Hşram el-Uzrî,¹²³ Va'le el-Cermî,¹²⁴ Nevvâh el-Kelbî¹²⁵ ve Urve b. Hizâm el-Uzrî.¹²⁶

4.2. Necid Bölgesi

Arap yarımadasının orta kesiminde Tihâme, Hicaz, Yemen ile Aruz bölgelerinin ortasında bulunan, yüksek yayla/plato anlamındaki Necid¹²⁷ bölgesi, Arabistan'ın yaşam için en elverişli bölgelerinden sayılmaktadır. Bu nedenle söz konusu bölge, Arap şiirinde en çok yer verilen ve özlemle bahsedilen yerler arasındadır.¹²⁸

Kays b. Mülevvah'a (ö. 70/690) ait olduğu söylenen bu şiirde, Necid bölgesinin güzelliklerinden şu şekilde bahsedilmektedir.¹²⁹

أَفْوَلُ لِصَاحِبِي وَالْعَيْسُ تَهْوِي بِنَا بَيْنَ الْمَنِيْقَةِ فَالضَّمَارِ
تَمَنَعْتُ مِنْ شَمِيمِ عَرَارٍ نَجْدٍ فَمَا بَعْدَ الْعَيْشِيَّةِ مِنْ عَرَارٍ

¹¹⁶ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/208.

¹¹⁷ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/589.

¹¹⁸ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 204.

¹¹⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/185.

¹²⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/162.

¹²¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 174.

¹²² Müberred, *el-Mukteďab*, 2/27.

¹²³ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, 3/168.

¹²⁴ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/77.

¹²⁵ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 288.

¹²⁶ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 290.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/413-414.

¹²⁸ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî el-Edebü'l-Ķadîm*, 1/64; Corcî Zeydân, *Târîhu Ādâbi'l-LüĶati'l-Arabiyye*, 1/79.

¹²⁹ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, 450.

“Kervan bizi Menîfe ile Dimâr arasında götürüyorken arkadaşşıma derim ki:

Necid’in güzel kokulu otlarını koklayarak istifade et. Zira Aşîyye’yi geçtikten sonra böyle güzel kokulu ot bulamazsın.” (Vâfir).¹³⁰

Necid’in Tihâme ile Hicaz doğrultusundaki batı tarafına Necdü'l-Âliye/Yüksek Necid, Irak tarafındaki kısmına da Necdü's-Sâfile/Alçak Necid denilmektedir.¹³¹ Necid'in, Arabistan'ın ortasında olması ve dış etkenlere maruz kalmaması hasebiyle Hicaz gibi, en fasih Arapçanın konuşulduğu bölge olarak kabul edilmektedir.¹³² Gramer çalışmalarının başladığı dönemde Hicaz bölgesinin dilinin, lahn sebebiyle erken bozulduğu kabul edilirken,¹³³ Necid bölgesindeki dilin, uzun süre fesâhatini koruduğu ifade edilmiştir. Hatta bu bölgedeki Ukâd Dağı civarında yaşayan bazı kabilelerin, yirminci yüzyıla kadar dillerindeki fesâhatlerini koruduğu iddia edilmektedir.¹³⁴

Necid bölgesi içinde en fasih konuşan Arapların, Tihâme ve Hicaz bölgelerine bakan ve üç dağdan oluşan Serât Dağlarında yaşayan Araplar olduğu kabul edilir. Corcî Zeydân, en fazla şiir üreten bölgenin Necid bölgesi olduğunu ifade ederken, câhiliye döneminden çağımıza intikal eden şiir oranına baktığımızda bunun beşte ikisinin Necid bölgesine, beşte birinin Hicaz bölgesine, geriye kalan beşte ikisinin de diğer bölgelere ait olduğunu söyler.¹³⁵

¹³⁰ Kays b. Mülevvah b. Müzâhim el-Âmirî Mecnûn, *Dîvânü Kays b. Mülevvah Mecnûn Leylâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 76.

¹³¹ Yahya el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî*, 17-18.

¹³² Muhammed b. Ahmed Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1991), 97.

¹³³ Süyûtî, *el-İktirâh*, 48.

¹³⁴ Mustafa Sâdık Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/94.

¹³⁵ Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, 1/79.

Necid bölgesinin dil fesâhatini koruduğu ve iyi şairlerin bu bölgeden çıktığı anlayışı âlimler arasında öylesine yerleşmiştir ki şiir ve şair değerlendirmesi yapılırken “Necid bölgesine aittir” ifadesi, o şiir veya şairin fasih olduğunu, “Necid bölgesine ait değildir” ifadesi de şiir veya şairin fasih olmadığı anlamında kullanılmıştır.¹³⁶

Bu bölgede yaşayan tanınmış kabileler şunlardır: Esed,¹³⁷ Tay,¹³⁸ Benî Âmir,¹³⁹ Temîm,¹⁴⁰ Lahm,¹⁴¹ Gassân,¹⁴² Kinde,¹⁴³ Dabbe,¹⁴⁴ Ganiy,¹⁴⁵ İyâd,¹⁴⁶ Gatafân,¹⁴⁷ Tağlib,¹⁴⁸ Bâhile.¹⁴⁹

Necid bölgesine istişhâd açısından baktığımızda, bölgenin büyük kısmının istişhâd için uygun ortam teşkil ettiğini görmekteyiz. Bu bölgeden istişhâd edilen kabile şairlerine örnek olarak şunlar zikredilebilir:

¹³⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2002), 1/224232; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 9/591; Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 90.

¹³⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, 2/382.

¹³⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, 2/305.

¹³⁹ Yahya el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî*, 39.

¹⁴⁰ Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'ceme*, 1/88.

¹⁴¹ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şıfatü Cezîreti'l-Arab*, 129; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387), 1/627.

¹⁴² Ahmet Ağırakça, “Gassânîler”, *DİA* 13 (1996), 397-398.

¹⁴³ Yahya el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî*, 41; Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, 3/988 vd.

¹⁴⁴ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ fi Şmâ'ati'l-İnşâ'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/401-402.

¹⁴⁵ Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, 1/253, 5/152, 330.

¹⁴⁶ İzzüddîn İbn Esîr, *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb* (Beyrut: Dârü Şâdir, ts.), 96; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/61.

¹⁴⁷ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, 3/888.

¹⁴⁸ Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'ceme*, 2/505, 3/927.

¹⁴⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/154, 358,5/433; Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, 169.

Esed: Abîd b. el-Ebras,¹⁵⁰ Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî,¹⁵¹ Hanzala b. Fâtik,¹⁵² Sühaym Abdü Benî Hâşhâs,¹⁵³ Kümeyt b. Zeyd,¹⁵⁴ ve Merrâr el-Esedî.¹⁵⁵

Temîm: Esved b Ya'fur (ö. 600),¹⁵⁶ Evs b. Hucr (ö. 620),¹⁵⁷ Cerîr b. Atiyye,¹⁵⁸ Zibrikan b. Bedr (ö. 45/665),¹⁵⁹ Abde b. et-Tabîb (ö. 25/645),¹⁶⁰ Accâc (ö. 97/715-16),¹⁶¹ Adî b. Zeyd el-İbâdî,¹⁶² ve Ferez-dak.¹⁶³

Bölgenin Şam bâdiyesi ile Irak bâdiyesi diye belirtilen ve Roma ile Sâsânî etkisi altında olduğu kabul edilen kısmı istişhâddan istisna edilmiştir.¹⁶⁴ Bölgenin mezkûr kısmında yaşayan ve dili bozuk olan kişiler için asılları Arap olmayan veya Arap olmayanlara benzeyenler anlamında “*curmukânî*” ifadesi kullanılmıştır.¹⁶⁵

Necid bölgesinin istişhâda uygun olmayan kısımlarında varlığını sürdüren ve istişhâda uygun olmayan kabileler arasında zikredilen Lahm kabilesinden hiçbir istişhâda rastlanmamış, İyâd kabilesinden ise sadece Ebû Duâd el-İyâdî'nin bir beyti ile istişhâd

¹⁵⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, 3/248.

¹⁵¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 282 vd.; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/156 vd.; Müberred, *el-Mukteḍab*, 4/10.

¹⁵² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/30.

¹⁵³ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 298.

¹⁵⁴ Müberred, *el-Mukteḍab*, 2/93.

¹⁵⁵ Müberred, *el-Mukteḍab*, 1/14.

¹⁵⁶ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 65, 202, 221; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/246, 272, 3/135, 174.

¹⁵⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/287.

¹⁵⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 75.

¹⁵⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/167.

¹⁶⁰ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, 2/51.

¹⁶¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Nahv*, 232.

¹⁶² İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, 2/232.

¹⁶³ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 343.

¹⁶⁴ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147.

¹⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/35.

edildiğine şahit olunmuş,¹⁶⁶ bunun da istisna babından değerlendirilmesi gerektiği kanısına varılmıştır.

Gassân kabilesinden de sadece iki şairin birer beyti ile istiṣhâd edilmiştir. Fahite bint Amr'ın şiiri ile Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi birer yerde istiṣhâd etmişlerdir.¹⁶⁷ Nu'mân b. Münzir'in bir beyti ile de sadece Sîbeveyhi bir yerde istiṣhâd etmiştir.¹⁶⁸ Gassân kabilesinden istisna kabul edilebilecek bu kullanımdan başka istiṣhâda rastlanmamıştır.

Ancak söz konusu bölgede hiç istiṣhâd edilmeyen kabileler arasında ismi geçen Tağlib kabilesinden aralarında meşhur Mühelhil b. Rebîa ve Ahtal'ın da bulunduğu beş şair ile istiṣhâd edildiği görülmüştür. Söz konusu şairler ve istiṣhâd örnekleri şu şekildedir: Amr b. Külsûm,¹⁶⁹ Mühelhil b. Rebîa,¹⁷⁰ Ahtal Ebû Malik Gıyâs b. Gavs,¹⁷¹ Câbir b. Huney et-Tağlibî,¹⁷² Kutâmî Ebû Saîd Umeyr b. Şuyeym¹⁷³ ve Kâ'b b. Cu'ayl.¹⁷⁴

4.3. Tihâme Bölgesi

Kelime anlamı aşırı sıcak ve durgun rüzgâr olan Tihâme¹⁷⁵ veya çukur anlamındaki bir diğer ismi ile Ğavr,¹⁷⁶ Arabistan'ın Hicaz bölgesi ve Yemen bölgesi ile Kızıldeniz arasında ince bir şerit şeklinde uzanan, Kızıldeniz'e paralel bölgesidir.¹⁷⁷ Bölge için, Ne-

¹⁶⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/66; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 2/70.

¹⁶⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 118; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/357.

¹⁶⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/260.

¹⁶⁹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 152.

¹⁷⁰ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 166.

¹⁷¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/99.

¹⁷² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/99.

¹⁷³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 125.

¹⁷⁴ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 1/211.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/72.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/33.

¹⁷⁷ Yahya el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhili*, 16.

cid'ten daha alçakta olması hasebiyle, yükseklik anlamındaki Necid ismine karşılık alçaktaki bölge anlamında Ğavr ismi, bölgede genelde rüzgârın durgun ve çok sıcak olması nedeniyle de Tihâme ismi kullanılmıştır. Arabistan yarımadasının ortasında, kuzeyden güneye doğru uzanan Serât Dağlarının güneybatı uzantısı bölgeyi, Necid'ten ayırmaktadır.

Tihâme bölgesinin özellikle Tihâmetü'l-Hicaz kısmı, Kızıldeniz sahilinde ince bir şerit şeklinde uzanması nedeniyle, Tihâme bölgesi kabileleri Hicaz bölgesine; Hicaz bölgesi kabileleri de Tihâme bölgesine sarkabilmektedir. Mesela Hicaz bölgesinde olan Hüzeyl kabilesinin bir kısmı, Tihâme bölgesinde olan Beşâim vadisinde Kinâne kabilesine komşu olarak yaşamaktaydı.¹⁷⁸ Aynı şekilde Hicaz bölgesi kabilelerinden olan Hevâzin kabilesinin bir kısmı, Tihâme'de Bevbâh denilen bir çölde yaşıyorlardı.¹⁷⁹

Bu bölgede yaşayan tanınmış kabileler olarak şunlar zikredilebilir: Kinâne,¹⁸⁰ Ezd (Ezd-i-Serât),¹⁸¹ Beliy,¹⁸² Advân.¹⁸³

İstişhâd açısından bakıldığında bölgenin Orta ve güney kesiminde yaşayan Kinâne kabilesinden altı şair ile istişhâd edilmiştir. Söz konusu şairler ve istişhâd örnekleri şu şekildedir: Ebü'l-Esved ed-Düelî,¹⁸⁴ Ebû Tufeyl Âmir b. Vâsile,¹⁸⁵ Kays b. Zerîh,¹⁸⁶ Nuşayb b. Ribâh,¹⁸⁷ Hüney b. Ahmer¹⁸⁸ ve Enes b. Züneym.¹⁸⁹

¹⁷⁸ Ebû Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemaşşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh* (Kahire: Dârü'l-Fađîle, 1999), 43.

¹⁷⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/506.

¹⁸⁰ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 7/32 vd.

¹⁸¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 8/33.

¹⁸² İbn Haldûn, *el-İber*, 2/296.

¹⁸³ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 3/303; Kehhâle, *Mu'cemü' Kabâilî'l-Arab*, 2/762.

¹⁸⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/296.

¹⁸⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/296.

¹⁸⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 1/352.

¹⁸⁷ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 3/125.

Bölgenin Yemen sınırına yakın güney kısmı ve Mısır Kıptileri ile Şam bölgesine yakın olan kuzey kısmı erken dönemlerden itibaren istişhâd sınırı dışında tutulduğu ifade edilmektedir.¹⁹⁰

Kuzey Tihâme’de yaşayan Beliy kabilesinin, kuzey Hicaz’da yaşayan Kudâa kabilesinin hem komşusu hem de bir kolu olduğu bilinmektedir. İstişhâd açısından bakıldığında Beliy kolu da dahil olmak üzere Kudâa kabilesinden onbir şair ile istişhâd edildiği daha önce ifade edilmişti.

Tihâme bölgesinin Tihâmetü’l-Yemen kısmı erken devirde yabancı etkisine maruz kaldığı söylenen Tâif’ten¹⁹¹ daha güneydedir. Bölgenin bu kısmında Tihâmetü’l-Hicaz’dan buraya kadar yayılmış Kinâne kabilesini görüyoruz. Bu kabileden de altı şair ile istişhâd edildiği ifade edilmişti. Kinâne’nin daha güneyinde yaşayan Ezd-i-Serât’tan istişhâd edilmesi,¹⁹² Tihâmetü’l-Yemen’de yaşayan Kinânelilerden de istişhâd edildiğini bize göstermektedir.

Tihâmetü’l-Yemen’in güneyinde en uç noktada Ezd-i-Serât kabilesi varlığını sürdürmektedir. Bu kabileden istişhâd edilen şairlerin kim olduğu konusu net olmamakla birlikte, hem Sîbeveyhi’nin hem de İbn Serrâc’ın ikişer yerde “Ezd-i-Serât’tan biri” şeklinde istişhâdda bulunmaları, bu kabileden de istişhâd edilmesinde bir sakınca görülmediğini göstermektedir.¹⁹³

4.4. Aruz Bölgesi

Bu bölgenin sınırları üzerinde ittifak olmamakla birlikte, genel kabul gören taksimata göre Arabistan yarımadasının doğusunda yer alan, güneyde Yemen bölgesi sınırından başlayıp Necid sını-

¹⁸⁸ Hafîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Naḥv*, 113.

¹⁸⁹ Hafîl b. Ahmed, *el-Cümel fi’n-Naḥv*, 124.

¹⁹⁰ Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/167-168.

¹⁹¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 48.

¹⁹² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/71.

¹⁹³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/71, 276; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Naḥv*, 1/364, 3/461.

rındaki Yemâme,¹⁹⁴ Bahreyn, Kuveyt, Katar, Ahsa ve Katîf mntıkalarını kapsayan ve Basra körfezine kadar uzanan bölgedir.¹⁹⁵

İstîşhâd açısından bakıldığında Fârisîlere ve Hindistan'a yakın olup yabancı etkisi altında kaldığı için bölge dilinin erken dönemde bozulduğu iddia edilmiş, bundan dolayı bölgenin doğu kesiminde yaşayan kabilelerden istîşhâd alınmadığı ifade edilmiştir.¹⁹⁶

Bölgedeki bilinen bazı kabileler şunlardır: Kays b. Sa'lebe,¹⁹⁷ Bekir b. Vâil,¹⁹⁸ ve Abdülkays.¹⁹⁹

Aruz bölgesinde yaşayan Kays b. Sa'lebe kabilesi, istîşhâd edilen kabilelerin başında zikredilmektedir.²⁰⁰ Kabilenin istîşhâd edilen bazı şairleri şunlardır: Tarafe b. el-Abd,²⁰¹ A'sâ Meymûn b. Kays,²⁰² Hâris b. 'Ubâd,²⁰³ ve Hırnağ bint Bedr b. Hiffân.²⁰⁴

Aruz bölgesinin istîşhâd sınırı dışında olduğu direkt olarak belirtilmese de bu bölgede yaşayan bazı kabilelerin ismen zikredilerek istîşhâd sınırları dışında tutulduklarının ifade edilmesi, bölgenin de bir kısmının istîşhâd dışında kabul edildiğini göstermektedir. Aruz bölgesinin en önemli kabilelerinden biri, Bekir b. Vâil kabilesidir. İstîşhâd edilmeyen kabileler arasında ismi geçen Bekir b. Vâil'in²⁰⁵ sekiz şairi ile istîşhâd edildiği görülmüştür. Söz konu-

¹⁹⁴ Mustafa L. Bilge, "Yemâme", *DİA* 43 (2013), 399-400.

¹⁹⁵ Bekrî, *Mu'cemü Me'sta'ceme*, 1/10; Yahya el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî*, 17.

¹⁹⁶ Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/168.

¹⁹⁷ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şıfatü Cezîreti'l-Arab*, 163.

¹⁹⁸ İbn Hâik el-Hemdânî, *Şıfatü Cezîreti'l-Arab*, 169.

¹⁹⁹ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/17.

²⁰⁰ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/167.

²⁰¹ Müberred, *el-Mukteḍab*, 2/24.

²⁰² Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 74.

²⁰³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/324.

²⁰⁴ Zeccâcî, *el-Cümelü'l-Kübrâ*, 28.

²⁰⁵ Süyûtî, *el-İktirâḥ*, 47.

su şairler ve istişhâd örnekleri şu şekildedir: Ağleb el-İclî,²⁰⁶ Bâis b. Şarîm el-Yeşkurî,²⁰⁷ Huzez b. Levzan es-Sedûsî,²⁰⁸ İmrân b. Hittân,²⁰⁹ Merrâr b. Selâme el-İclî,²¹⁰ Ebû Necm el-İclî,²¹¹ Nehâr b. Tevsi'a el-Yeşkurî²¹² ve Lüceym b. Sa'b.²¹³

Bölgenin bir diğer kabilesi Abdülkays, Arabistan yarımadası ve Aruz bölgesinin güneydoğusunda varlığını sürdürmüştür. İstişhâd edilmeyen kabiler arasında zikredilen bu kabilenin²¹⁴ beş şairi ile istişhâd edildiği görülmektedir. Söz konusu şairler ve istişhâd örnekleri şu şekildedir: Ziyâd el-A'cem,²¹⁵ A'var eş-Şennî,²¹⁶ Şaletân el-Abdî,²¹⁷ Mufaddal en-Nükrî²¹⁸ ve Müsekkib el-Abdî.²¹⁹

4.5. Yemen Bölgesi

Bugün bölgeyle aynı adı taşıyan Yemen ülkesini, Ummân'ı ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin büyük bir kısmını kapsayan Yemen, Arap yarımadasının güney kesimini oluşturan bölgedir.²²⁰ Geneli yaşama elverişli bir alan olması hasebiyle, İslâm öncesi dönemlerde de birçok medeniyete tanıklık etmiş bir bölgedir.²²¹ Kur'ân-ı

²⁰⁶ Müberred, *el-Mukteḍab*, 2/315.

²⁰⁷ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/134.

²⁰⁸ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/213.

²⁰⁹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 263.

²¹⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/31.

²¹¹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 1/349.

²¹² Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/284.

²¹³ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 199.

²¹⁴ Süyûtî, *el-İktirâh*, 47.

²¹⁵ Müberred, *el-Mukteḍab*, 2/29.

²¹⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 2/69.

²¹⁷ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/237.

²¹⁸ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/136.

²¹⁹ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 3/324.

²²⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/447.

²²¹ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî el-Edebü'l-Kadîm*, 1/64.

Kerîm'de de Sebe Krallığı döneminde "güzel memleket" şeklinde bu bölgeden bahsedilmiştir.²²²

Aynı dili konuşan toplulukların bir kısmının, farklı toplumların etkisi altına girmeleri neticesinde dillerinde başkalaşım meydana gelebildiği bilinen bir gerçektir. Bu başkalaşım bazen büyük ölçüde olur ve lehçe denilen dil farklılığını, tamamen ayrı bir dile dönüştürür.²²³ Yemen bölgesinin, verimli ve yaşama elverişli olması nedeniyle Habeşliler, Hindistanlılar ve Fârisîler ile yoğun ilişkisi olmuş ve Arap dili bu etkileşimden çok etkilenmiştir. Ebû Amr b. Âlâ, "Himyerîler ile Yemen'in uç kısımlarında yaşayanların ne dili bizim dilimiz, ne de Arapçaları bizim Arapçamızdır." diyerek bu bölgenin dilinin çok fazla değiştiği gerçeğini vurgulamıştır.²²⁴

Neticede bu bölge yabancı etkisine erken dönemlerde maruz kalmış ve bu nedenle gramer çalışmalarında, buradaki Arapça lehçelerinin istîşhâd için kaynak olarak kabul edilmediği ifade edilmiştir.²²⁵

Bu bölgede yaşayan meşhur kabileler şunlardır: Mehre,²²⁶ Ezd (Ezd-i Ummân),²²⁷ ve Mezhic.²²⁸

Yemen bölgesinin tamamının istîşhâd sınırları dışında olduğu ifade edilmektedir.²²⁹ Ancak bölgenin önemli kabilelerinden olan Mezhic kabilesinden on üç şair ile istîşhâd edilmiştir. Söz konusu şairler ve istîşhâd örnekleri şu şekildedir: Tufeyl b. Yezîd el-

²²² Sebe: 34/15.

²²³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 1/141.

²²⁴ İbn Sellâm Ebû Abdillâh Cumahî, *Tabakâtü Fuḥûlî'ş-Şu'arâ* (Cidde: Dârü'l-Medenî, ts.), 1/11.

²²⁵ Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, 147; Süyûtî, *el-İktirâh*, 47.

²²⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, 2/488.

²²⁷ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, 8/33.

²²⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, 2/306.

²²⁹ Süyûtî, *el-Müzhir*, 1/167-168.

Hârisî,²³⁰ Ubeydullah b. Hur el-Cu'fî,²³¹ Abdü Yağûs b. Vaqqâs el-Hârisî,²³² Amr el-Cenbî,²³³ Amr b. Kın'âs el-Murâdî,²³⁴ Amr b. Ma'dîkerib,²³⁵ Ferve b. Müseyk el-Murâdî,²³⁶ Kanânî,²³⁷ Bint Mürre b. Âhân el-Hârisî,²³⁸ Necâşî Kays b. Amr el-Hârisî,²³⁹ Yezîd b. Mu-harrim,²⁴⁰ Yezîd b. Abdülmedân²⁴¹ ve Şüreyh b. Evfâ.²⁴²

Ayrıca Ezd-i Ummân ve Mehre'den istişhâda rastlanmamakla birlikte, Sîbeveyhi'nin "Ummân'dan biri"²⁴³ diyerek nisbetsiz şiir ile istişhâd ettiği görülmektedir.

SONUÇ

Dil âlimleri, Arapça için yapılan bir çalışmanın, Kur'an'a ve İslam'a hizmet anlamına geleceğinden hareketle dil çalışmalarına önem vermişlerdir. Bu çalışmalarda doğruluğu konusunda şüphe bulunmayan Arapça sözleri, gramer kuralı için şahit olarak kullanma anlamındaki istişhâdî, temel yöntem olarak benimsemişlerdir. Bu yöntemde Arapların bütün kültür öğeleri gibi dillerini de içinde barındıran ve Kur'an kelimelerinin anlaşılmasında kendisine başvurulması ile önemini ispatlayan şiiri, şahit olarak kullanmışlardır.

²³⁰ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 204.

²³¹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 217.

²³² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/200.

²³³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/115; Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-Edeb*, 2/382.

²³⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/201.

²³⁵ Müberred, *el-Mukteḍab*, 4/409.

²³⁶ İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, 1/236.

²³⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/465; Yusuf b. Hasan Sîrâfî, *Şerḥu Ebyâti Sîbeveyhi* (Kahire: Dârü'l-Fikr, 1974), 2/353.

²³⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/516.

²³⁹ Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 233.

²⁴⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/253.

²⁴¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/367.

²⁴² Müberred, *el-Mukteḍab*, 1/238.

²⁴³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/163.

Şiiri ile istîşhâd edilecek şairin fasih olması gerektiğinden hareketle, şairler belirli vasıflarına göre tasnif edilmiş ve fesahat sınırları çizilmiştir. Şehirlerde dil hatalarının daha çok yayılması sebebiyle şairler medenî-bedevî ayrımına tabi tutulmuşlardır. Ayrıca Arabistan yarımadasının kenar kısımları, yabancı etkisine daha çok maruz kaldığı için şairlerin yaşadığı bölgeler de istîşhâd açısından ölçü olarak kabul edilmiştir.

İslam dini ile birlikte farklı dilleri konuşan toplumların Arabistan yarımadasına akın etmesi sonucunda, dil hataları Araplar arasında özellikle şehirlerde hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Bu nedenle dil hatalarının yaygın olduğu şehirlerde yaşayan medenî şairlerden istîşhâd edilmemesi gerektiği hükmüne varılmıştır. Bu hüküm, gramer âlimlerince genel olarak benimsenmiştir. Ancak âlimler, şairlerin medenî-bedevî tasnifinde farklı görüşlere sahip oldukları için söz konusu hükmün pratiğe yansımadağı görülmüştür.

Arabistan yarımadası genel kabule göre Hicaz, Necid, Tihâme, Aruz ve Yemen şeklinde beş bölgeye ayrılmış, bu bölgelerin yabancı etkisine maruz kalmış kenar kısımları istîşhâd sınırları dışında tutulmuştur.

Hicaz bölgesinin orta kesiminin istîşhâdın en temel kaynağı olarak kabul edildiği bilinmektedir. Yemen tarafından gelen yabancı etkisi altında kalması nedeniyle, Hicaz bölgesinin güney kısmında kalan Tâif ve civarından istîşhâd edilmediği ifade edilirken, pratikte bu bölgeye mensup olan Hevâzin ve Sakîf kabilerinden yaklaşık otuz şairin şiiri ile istîşhâd edildiği görülmüştür.

Hicaz'ın kuzey kısmında yabancı etkisi altındaki Cüzâm kabilesinden her hangi bir istîşhâda rastlanmamıştır. Ancak bölgenin bu kısmında yaşayan ve istîşhâd edilmeyen kabileler arasında sayılan

Kudâa kabilesinden on iki şair ile istişhâd edildiği görülmüştür.

Necid'in, en fasih Arapçanın konuşulduğu bölgeler arasında olduğu ve buradaki dilin, uzun süre fesâhatini koruduğu ifade edilmiştir. Bölgenin geneli istişhâd için uygun ortam oluşturuyor iken Şam bâdiyesi ile Irak bâdiyesi diye belirtilen ve Roma ile Sâsânî etkisi altında olduğu kabul edilen kısmı istişhâddan istisna edilmiştir. Bölgenin bu kısmında yaşayan Lahm, İyâd ve Gassân kabilelerinden tasnifte belirtildiği gibi hiç istişhâd edilmemiş veya istisna kabul edilebilecek çok az sayıda istişhâd edilmiştir. Ancak bölgenin aynı kısmında yaşayan Tağlib kabilesinden istisna kabul edilemeyecek sayıda şair ile istişhâd edilmiştir.

Tihâme bölgesinin orta kesiminin istişhâda uygunluğu kabul edilmekle birlikte, güney ve kuzey kısımlarının yabancı etkisi nedeni ile istişhâd sınırı dışında tutulduğu ifade edilmiştir. Ancak bölgenin güney kısmında bulunan Kinâne ile Ezd-i Serat'tan ve kuzey kısmında yaşayan Beliy kabilesinden az da olsa istişhâd edildiği görülmüştür.

Aruz bölgesinde yaşayan Kays b. Sa'lebe kabilesi, istişhâd edilen kabilelerin başında zikredilmiştir. Bölgenin büyük kısmına hakim olan Bekir b. Vâil ve Abdülkays kabileleri istişhâd sınırı dışında kabul edilmişlerdir. Ancak örneklem olarak aldığımız eserlerde Bekir b. Vâil'den sekiz ve Abdülkays kabilesinden beş şair ile istişhâd edildiği görülmüştür.

Yemen bölgesinin tamamı, istişhâd sınırları dışında kabul edilmiştir. Ancak bu bölgede yaşayan Mezhic kabilesinden onüç şair ile istişhâd edildiği görülmüştür.

Hicaz bölgesinden Hevâzin, Sakîf ve Kudâa, Necid bölgesinden Tağlib, Tihâme bölgesinden Kinâne, Ezd-i Serat ve Beliy, Aruz bölgesinden Bekir b. Vâil ve Abdülkays ile Yemen bölgesinden Mezhic kabileleri istişhâd tasnifi dışında tutularak daha dar şekil-

de çizilen sınırların, mezkûr kabilelerden istîşhâd edildiğinin saptanması ile pratikte daha geniş olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet. "Gassânîler". *DİA* 13 (1996), 397-398.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 3 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2015.
- Avcı, Casim. "Kudâa (Benî Kudâa)". *DİA* 26 (2002), 308-309.
- Bağdâdî, Abdulkadir. *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-'Arab*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-İncî, 1997.
- Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah. *Mu'cemü Me'sta'ceme min Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi'*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1982.
- Bilge, Mustafa L. "Yemâme". *DİA* 43 (2013), 399-400.
- Büyükcoşkun, Kudret. "Arabistan". *DİA* 3 (1991), 248-252.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Baḥr. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 2. Basım, 2002.
- Cevâd Ali. *el-Mufaşşal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Dârü's-Sâkî, 4. Basım, 2001.
- Corcî Zeydân. *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*. 4 Cilt. Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2012.
- Cumahî, İbn Sellâm Ebû Abdillâh. *Ṭabakâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*. 2 Cilt. Cidde: Dârü'l-Medenî, ts.
- Cürcânî, Ebû Hasan Ali b. Abdülaziz. *el-Vesâta Beyne'l-Mütenebbî ve Ḥuşûmih*. Maṭba'atü İsâ el-Bâbî el-Ḥalebî ve Şürekâüh, ts.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay., 1973.
- Durmuş, İsmail. "İstîşhâd". *DİA* 23 (2001), 396-397.

- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. *Mecâzü'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1961.
- Fârâbî, Ebû Naşr. *Kitâbü'l-Hurûf*. Beyrut: Dârü'l-Meşriq, 1986.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Mısır: Dârü'l-Mışriyye, 1. Basım, ts.
- Halîl b. Ahmed, el-Ferâhîdî. *el-Cümel fi'n-Naḥv*, 1995.
- Halîl b. Ahmed, el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. 8 Cilt. Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Halîl Yahya. *el-Arabu Ḳable'l-İslâm-Târîḥuhum-Luḡâtuhum-Âlihetuhum*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, ts.
- Hannâ el-Fâhûrî. *el-Câmi' fi Târîḥi'l-Edebi'l-Arabî el-Edebü'l-Ḳadîm*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cîl, ts.
- Hatîb el-Baḡdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Târîḥu Baḡdâd*. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2002.
- İbn Abdirabbih, Ebû Amr Şihâbuddîn. *el-İḳdu'l-Ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feḥ Osman. *el-Ḥaşâiş*. 3 Cilt. el-Hey'etü'l-Mışriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 4. Basım, ts.
- İbn Enbârî, Ebû Bekir. *Kitâbü İḍâḥi'l-Vaḳfi ve'l-İbtidâ*. 2 Cilt. Dımaşq: Maḥbû'âtü Mecme'i'l-Lüḡati'l-'Arabiyye, 1971.
- İbn Esîr, İzzüddîn. *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü Şâdir, ts.
- İbn Fâris, Ebû Huseyn Ahmed. *es-Sâhibî fi Fıḳhi'l-Lüḡati'l-Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Süneni'l-Arabi fi Kelâmihâ*, 1997.
- İbn Hâik el-Hemdânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed. *Şıfatü Cezîreti'l-Arab*. Leiden (Hollanda): Maḥba'atü Berîl, 1884.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. *Muḳaddime*. 2 Cilt. Dımaşq: Mektebetü'l-Hidâye, 1. Basım, 2004.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Târîḥu İbn Haldûn (el-İber)*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1988.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 21 Cilt. Dârü Hicr, 1. Basım, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2002.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Şâdir, 1993.
- İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasanel-Ḳayrevânî. *el-'Umde fi Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbih*. 2 Cilt. Dârü'l-Cîl, 1981.
- İbn Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. es-Serî. *el-Uşûl fi'n-Nahv*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Alî. *Şubḥu'l-A'şâ fi Şinâ'ati'l-İnşâ'*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Kehhâle, Ömer b. Rıza. *Mu'cemü Ḳabâili'l-Arabi'l-Ḳadîme ve'l-Hadîse*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 7. Basım, 1994.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Hicaz". *DİA* 27 (1998), 432-437.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed. *Aḥsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Eḳâlîm*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 3. Basım, 1991.
- Mecnûn, Kays b. Mülevvah b. Müzâḥim el-Âmirî. *Dîvânü Kays b. Mülevvah Mecnûn Leylâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. *el-Ezmine ve'l-Emkine*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417.
- Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh. *el-Müveşşah fi Meâḥizi'l-Ulemâ 'Ale's-Şu'arâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.
- Muhammed Şurrâb. *el-Me'âlimü'l-Esîre fi's-Sünneti ve's-Sîre*. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1. Basım, 1411.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh Ḥâris b. Esed. *Fehmü'l-Kur'ân ve Me'ânîhî*. Beyrut: Dârü'l-Kindî, 2. Basım, 1398.
- Müberred, Ebû Abbas Muhammed b. Yezîd. *el-Mukteḍab*. 4 Cilt.

- Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Râfîî, Mustafa Sâdık. *Târîhu Âdâbi'l-Arab*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.
- Semhûdî, Ali b. Abdullah. *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Muştafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman. *el-Kitâb*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.
- Sîrâfî, Yusuf b. Hasan. *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikr, 1974.
- Süyûtî, Ebü'l-Faql Celâlüddîn. *el-İktirâh fi Uşûli'n-Naḥv ve Cedelih*. Dımaşq: Dârü'l-Beyrûtî, 2. Basım, 2006.
- Süyûtî, Ebü'l-Faql Celâlüddîn. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. el-Hey'etü'l-Mışriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1974.
- Süyûtî, Ebü'l-Faql Celâlüddîn. *el-Müzhir fi' Ulûmi'l-Lügati ve Envâ'ihâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü't-Türâs, 2. Basım, 1387.
- Yahya el-Cebbûrî. *eş-Şi'ru'l-Câhilî Haşâişuhu ve Funûnuhu*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 9. Basım, 2001.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. *Mu'cemü'l-Büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü Şâdır, 2. Basım, 1995.
- Zeccâcî, Ebû Kâsım Abdurrahman. *Ebû Kâsım Abdurrahman, el-Lâmât*. Dımaşq: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1985.
- Zeccâcî, Ebû Kâsım Abdurrahman. *el-Cümelü'l-Kübrâ*. Cezayir: Col Karbonal, 1926.
- Zemaşşerî, Ebû Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*. Kahire: Dârü'l-Faqlîe, 1999.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn. *el-Bürhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1957.